

فصلنامه جامع دفاع مقدس

سال اول، شماره ۱، پاییز ۱۳۹۵؛ ص ۲۹-۱

تبیین شیوه رهبری امام خمینی (ره) در طول هشت سال دفاع مقدس

سید حسین رحیمیان کلور^۱، مهدی نطاق پور^۲

۱- کارشناس ارشد مطالعات دفاعی، ۲- استادیار دانشگاه جامع امام حسین (ع)

(دریافت: ۹۵/۰۸/۰۱، پذیرش: ۹۵/۰۸/۲۰)

چکیده

امام خمینی (ره) بزرگ‌ترین مرجع مصلح و تنها فقیهی است که در مرحله عمل توانسته است در جایگاه فرماندهی کل قوا، علاوه بر رهبری انقلاب، یک جنگ طولانی را فرماندهی کند. بدون شک شیوه رهبری امام خمینی (ره) دارای یک چارچوب، نظام و کلیت جامع است. آراء آن حضرت منبعث از تفکرات ایشان در حوزه‌های متنوعی چون عرفان، فلسفه، فقه و کلام می‌باشد. با توجه به مبانی معرفت‌شناسی حضرت امام، ایشان از شیوه‌های اصولی مختلفی استفاده کرده است. به عنوان مثال در مباحث کلامی از شیوه کلامی، در مباحث فلسفی از شیوه فلسفی، در مباحث دفاعی از شیوه فقهی، و... بهره می‌جستند. مسئله این است که مسائل مدیریتی و رهبری در کدامیک از این حوزه‌ها قرار می‌گیرد. این تحقیق به لحاظ هدف توصیفی - تحلیلی است و از ماهیت کاربردی و توسعه‌ای برخوردار است. این سؤال مطرح است که شیوه رهبری امام خمینی (ره) در مقابل تجاوز و حمله دشمنان دارای چه ویژگی‌هایی بوده است؟ و این ویژگی‌ها تا چه میزان در موفقیت رهبری اثرگذار بوده است؟ با سیر مطالعه در آثار و سیره حضرت امام خمینی (ره) و تعمق در بنیادهای اندیشه سیاسی - دفاعی و مدیریتی آن بزرگوار، و با توجه به سنجش شاخص متغیرهای شیوه رهبری امام (ره) در هشت سال دفاع مقدس، می‌توان ویژگی‌های عمده شیوه رهبری آن بزرگوار را به شرح ذیل معین کرد:

- ۱- در شیوه رهبری امام خمینی (ره) علاوه بر سبک فقاہتی همه سبک‌های چهارگانه مدیریت از جمله: سبک دستوری (تکلیف‌گرایی)، سبک مشورتی (ترغیبی)، سبک مشارکتی (حمایتی) و سبک تفویضی (رشد) دیده می‌شود.
- ۲- عنایت امام (ره) به تکلیف‌گرایی در فرایند تصمیم‌گیری، عنایتی تام بود.
- ۳- حضرت امام (ره) با هدف پاسخگویی عملی به حملات دشمنان متجاوز و دفاع از کیان اسلامی با ارتقای روحیه دفاعی ملت مسلمان ایران، با تکیه بر بسیج مؤثر بخش عمده‌ای از مردم، برای سربلندی میهن اسلامی و تثبیت جایگاه رفیع ملت ایران در صحنه تاریخ تأکید داشتند.
- ۴- شخصیت امام خمینی (ره) بدین گونه بود که از جهت فنون و رموز کشورداری و بینش سیاسی در سطح بالایی قرار داشتند و ایشان توانستند با استفاده از تجربه خود، با سازماندهی کلی ملت ایران در برابر دشمنان و تأسیس نهادهای انقلابی و دفاعی تا حدود زیادی مانع از هرگونه شکست شوند.
- ۵- حضرت امام (ره)، حرکت‌های سیاسی و خصمانه را که در جهان بر ضد اسلام و ایران در حال شکل‌گیری بود، به خوبی می‌شناختند و همه ابعاد آن را مد نظر داشتند و با احاطه بر محیط داخلی، منطقه‌ای و بین‌المللی تصمیم‌گیری می‌کردند.

کلید واژه‌ها: شیوه، رهبری، امام خمینی (ره)، دفاع مقدس.

مقدمه

انقلاب اسلامی ایران محصول یک دوره تاریخی و مسبوق به مبارزه طولانی ملتی است که فریاد آن در سال ۱۳۴۲ بعد از انقلاب مشروطه از حنجره پر درد امام خمینی (ره) در فضا طنین‌انداز شده است. آن سال، آغاز نهضت مردم ایران به رهبری ایشان بود. این حادثه بزرگ، از یک سو معادلات سیاسی استکبار را در جهان و در ادامه سیاست سلطه و تقسیم استعماری به هم زد، و از سوی دیگر یکی از استوارترین رژیم‌های وابسته به حمایت قدرت‌های بزرگ را ریشه کن نمود. در کشوری چون ایران که از اهمیت استراتژیک برای قدرت‌های بزرگ جهان برخوردار بود، تحولی سیاسی-مردمی و عظیم به وجود آورد.

از همان اوان پیروزی ملت مسلمان ایران در ۲۲ بهمن سال ۱۳۵۷، توطئه‌های دشمنان داخلی و خارجی شکل گرفت. در داخل، شورش‌های تجزیه طلبانه در استان‌های مرزی و اختلافات قومی و مذهبی در نقاط مختلف کشور بر پا شد. در عرصه خارجی و بین المللی نیز، فشارها، تحریم‌ها، و تهدیدها آغاز شد.

سفارت آمریکا در ایران که به کانون چنین توطئه‌هایی تبدیل شده بود، به تسخیر عده‌ای از دانشجویان انقلابی درآمد و یک روز پس از آن، دولت موقت بازرگان استعفاء داد.

بیان مسئله

آمریکا پس از ناکامی‌های متعدد، کودتای نوژه و سپس حمله به طیس را که از مدت‌های قبل برای برانداری نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران طراحی کرده بود، به اجرا گذاشت. اما این توطئه‌ها نیز ناکام ماند و شکست خورد. آخرین حربه هیئت حاکمه آمریکا برای مقابله با انقلاب اسلامی، حمله یک کشور خارجی به مرزهای جمهوری اسلامی ایران بود که از نظر آن‌ها کشور عراق مناسب‌ترین گزینه بود.

سرانجام طوفان جنگ در ۳۱ شهریور سال ۵۹ از زمین، دریا و هوا آغاز شد و بسیاری از منابع مادی و معنوی کشور را در کام خود فرو برد. این پدیده به مهم‌ترین مسئله کشور تبدیل شد و رمزگشایی از آن نیز، تمام دغدغه‌های مسئولان نظام و بیش از همه رهبری آن را به خود اختصاص داد. در ابتدای جنگ مسئولین و فرماندهان سردرگم بودند و به درستی نمی‌دانستند چه حادثه و با چه گستره‌ای رخ داده است. همچنان که ابعاد تهاجم گسترده می‌شد، حماسه‌ای آرام به رهبری امام خمینی (ره) در حال شکل گرفتن بود. این حماسه، روز به روز بالنده‌تر و ستبرتر شد و چنان کوهی تنومند و استوار، در برابر هجوم دشمن قد علم کرد و سرانجام دشمن را زبونانه از سرزمین‌ها و شهرهای اشغالی بیرون راند و در خاکش تعقیب نمود. به راستی چرا دشمن نتوانست حماسه و ایستادگی ملت ایران را پیش‌بینی کند؟ بی شک عوامل وجود آورنده آن را در محاسبات خود منظور نکرده بود. یکی از این عوامل رهبری امام خمینی (ره) بود. اینک پرسش اساسی این پژوهش

برای یافتن پاسخی مناسب آن است که "شیوه رهبری امام خمینی (ره) در طول هشت سال دفاع مقدس دارای چه ویژگی‌هایی بوده است؟"

سؤال‌های تحقیق

سؤال اصلی: « شیوه رهبری امام خمینی (ره) در طول هشت سال دفاع مقدس دارای چه ویژگی‌های بوده است؟ »

سؤال‌های فرعی:

۱- در طول هشت سال دفاع مقدس تکلیف‌گرایی چه تأثیری در شیوه رهبری امام خمینی (ره) داشته است؟

۲- در دوره طولانی دفاع مقدس، بسیج بخش عمده‌ای از مردم چه ارتباطی با شیوه رهبری امام خمینی (ره) داشته است؟

۳- در مدت طولانی هشت سال دفاع مقدس، سازماندهی نهادهای انقلابی چه ارتباطی با شیوه رهبری امام خمینی (ره) داشته است؟

۴- احاطه بر محیط (اشراف اطلاعاتی و روان‌شناختی محیط) چه تأثیری در شیوه رهبری امام خمینی (ره) داشته است؟

اهمیت و ضرورت تحقیق

در دهه سوم انقلاب اسلامی ایران، تبیین شیوه رهبری امام خمینی (ره) در طول هشت سال دفاع مقدس به دلایل زیر ضروری است:

الف- تبیین دقیق و منطقی منطبق بر اصول و معیارهای پژوهشی از شیوه رهبری امام خمینی (ره) در طول هشت سال دفاع مقدس؛

ب- ظهور و بروز برداشت‌های ناصحیح و انحرافی از جنگ و دامن زدن به مسائل خلاف واقع و نسبت دادن آن به امام خمینی (ره)؛

ج- بهره‌گیری از چگونگی مدیریت بحرآن‌های پر خطر گذشته در مسیر آینده؛

د- نا‌آشنایی نسل سوم انقلاب به چگونگی اداره جنگ و دفاع ملت ایران؛

ط- ضرورت تئوریزه کردن سبک رهبری امام خمینی (ره).

هدف اصلی تحقیق

هدف اصلی این تحقیق، تبیین شیوه رهبری امام خمینی (ره) در طول هشت سال دفاع مقدس است. بدون شک، شیوه رهبری امام خمینی (ره) در هشت سال دفاع مقدس از جایگاه و نقش ویژه‌ای برخوردار است که روشن شدن ابعاد و زوایای آن به میزان زیادی می‌تواند در فهم و ادراک صحیح دوستداران نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران، مفید و مؤثر واقع شود.

روش تحقیق

این تحقیق به لحاظ روش تحلیلی- توصیفی و از نظر هدف و ماهیت کاربردی- توسعه‌ای است.

جامعه آماری

جامعه آماری این تحقیق تعداد ۶۷۵ نفر از سرداران و افسران سپاه پاسداران هستند (معاونین فرمانده کل سپاه و معاونین فرماندهی نیروی زمینی سپاه، فرماندهان تیپ‌ها و لشکرهای ۱۰، ۱۶، ۱۷، ۲۷، ۳۱ و همچنین افسران ارشد ستاد فرماندهی نیروی زمینی و لشکرهای مذکور) این سرداران و افسران در هشت سال دفاع مقدس دارای مسئولیت‌هایی همچون فرمانده گروهان، گردان، تیپ، لشکر، و قرارگاه‌های عمده بوده‌اند. جامعه نمونه این تحقیق ۳۵۵ نفر از افسران ارشد و سرداران جامعه آماری می‌باشد.

ادبیات تحقیق

اندیشه دفاعی امام خمینی (ره)

«از میان فقهای عظام تنها کسی که فصل مستقلی درباره مسائل دفاع تحت همین عنوان باز کرده و احکام مربوط به آن را تبیین فرموده، امام خمینی (ره) است.» (یوسفیان، ۱۳۸۳؛ ۱۴۶)

دفاع در دیدگاه حضرت امام (ره) به دو قسم کلی "دفاع شخصی" و "دفاع از کیان اسلام و مملکت اسلامی" تقسیم می‌شود که قسم دوم آن از قداست و اهمیت بیشتری برخوردار است و همه مواردی را که به اسلام و کشور اسلامی مربوط است، شامل می‌شود.

امام راحل (ره) دفاع از اسلام و مسلمانان را بر همگان به قدر توانایی‌شان امری ضروری و واجب شمرده است و از این رو امام خمینی (ره) بر مسائل زیر تأکید داشتند:

رفع ظلم، فتنه، توطئه و تجاوز علیه مملکت اسلامی، حراست از ارزش‌های انسانی، دفاع از ارزش‌های معنوی، حفظ امانت و میراث اسلامی، عدالت‌جویی و حق‌طلبی، استقلال‌طلبی، آزادی و آزادی خواهی. این مهم از مرور بر بیانات امام راحل (ره) به وضوح استنباط می‌شود.

از نظر امام (ره) اسلام و حوزه اسلامی ممکن است از دو طریق "نظامی" و "غیر نظامی" مورد هجوم قرار گیرد:

۱- دفاع نظامی

«منظور از دفاع نظامی، دفاع از اسلام و اجتماع مسلمانان در مقابل تهاجم نظامی دشمن است. شرکت در این دفاع، یک وظیفه همگانی و عمومی است و بر همه افراد واجب است که از اسلام و نوامیس مسلمانان دفاع کنند.» (یوسفیان، همان؛ ۱۴۶)

به برخی از سخنان حضرت امام (ره) در این باره اشاره می‌کنیم:

۱-۱- حفظ امانت اسلام و میراث اسلامی

« امام خمینی (ره) بر این اعتقاد بود که اسلام امانتی الهی است که از اولیای خدا نزد ما مسلمانان به ارث رسیده است و با کسانی که بخواهند این امانت خداوندی را از مسلمانان بگیرند مقابله خواهیم کرد.» (دهشیری، ۱۳۷۹؛ ۱۲۶)

« اینها با کمال شهامت و قدرت به اسلام خدمت کردند و اسلام را به ارث پیش ما گذاشتند. ما هم موظفیم که این ارث بزرگ را حفاظت کنیم و برای آنان جانبازی کنیم ... همه ما موظفیم در حفظ این امانتی که از جانب خداست.» (صحیفه نور، ج ۸؛ ۱۴-۱۱)

۱-۲- رواج فرهنگ پایداری و مقاومت

حضرت امام (ره) ضمن ترغیب ملت ایران به پایداری و مقاومت در برابر متجاوزین، خود سالیان دراز، عملاً ایستادگی و مقاومت را در مقابل دشمنان اسلام لمس کرده و نتیجه پایداری را به خوبی مشاهده کرده است؛ بنابراین همگان را به مقاومت و ایستادگی در برابر متجاوزان دعوت می‌کنند و می‌فرمایند:

«من به تمام دنیا با قاطعیت اعلام می‌کنم که اگر جهان‌خوران بخواهند در مقابل دین ما بایستند، ما در مقابل همه دنیای آنان خواهیم ایستاد و تا نابودی تمام آنان از پای نخواهیم نشست، یا همه آزاد می‌شویم و یا به آزادی بزرگ‌تری که شهادت است می‌رسیم.» (همان، ج ۲۰؛ ۳۲۵)

۱-۳- دفاع از نظام جمهوری اسلامی ایران

امام خمینی (ره) ضمن واجب شمردن صیانت از اسلام، حفظ نظام جمهوری اسلام ایران را نیز از اعظم فرائض دانسته و می‌فرمایند:

«... اگر حفظ اسلام جزء فریضه‌های بزرگ است و بزرگ‌ترین فریضه است، بر همه ما و شما و همه ملت و همه روحانیون حفظ این جمهوری اسلامی از اعظم فرائض است.» (صحیفه نور، ج ۱۵؛ ۲۰۳)

۱-۴- دفاع از حیثیت و شرافت

امام خمینی (ره) به عنوان مقتدا و الگوی ملت ایران، نقش عظیمی در فرماندهی و هدایت نیروهای انقلابی در جنگ تحمیلی داشتند. ایشان با ایجاد تحولی شگرف در ابعاد مختلف، توجه عمومی را به ضرورت ادای تکلیف و وظیفه الهی دفاع سوق دادند.

« جوانان عزیزم که چشم امید من به شماست، با یک دست قرآن را و با دست دیگر، سلاح را بر گیرید و چنان از حیثیت و شرافت خود دفاع کنید که قدرت تفکر توطئه علیه خود را از آنان سلب نمایید. چنان با دوستانتان رحیم باشید که از ایثار هر چه دارید نسبت به آنان کوتاهی ننمایید.» (صحیفه امام، ج ۱۲؛ ۲۰۳)

۵-۱- ماهیت دفاع

امام خمینی (ره) ضمن تأکید بر ماهیت دفاعی و نه تهاجمی ایران در جنگ تحمیلی، بر ضرورت مقابله با فتنه‌انگیزی متجاوزان و پیمان‌شکنان، برای دفاع از کیان مملکت اسلامی و لزوم دفاع از حیثیت مسلمانان از طریق خنثی‌سازی توطئه‌های فرسایشی، شهادت طلبی جوانان ایران اسلامی تأکید داشته و آن را دال بر حقانیت این دفاع می‌دانسته و می‌فرماید:

«...ما دفاع داریم می‌کنیم از حق اسلام، ما دفاع داریم می‌کنیم از حق مسلمین. ما جنگ نمی‌خواهیم بکنیم، از اول هم جنگ نداشتیم، ما بادی جنگ نبودیم، ما بعد از اینکه بهمان حمله کردند، دفاع کردیم، حالا هم در حال دفاع هستیم.» (صحیفه نور، ج ۱۹؛ ۱۴۶)

۶-۱- رعایت اصول اخلاقی و ارزش‌های انسانی در جنگ

امام (ره) در طول جنگ از جهات انسانی جنگ عدول نکرده بلکه به شدت خواهان رعایت جهات انسانی در جنگ بودند: «ما جهات انسانی را تا مرز شهادت و فوت باید حفظ کنیم و هیچ وقت عصبانی از این نشویم که او دارد این کار را می‌کند، پس ما هم خوب است یکی از شهرهای آن‌ها را بزنیم؛ نه هیچ همچو نیست. موازین، موازین اسلام است.» (صحیفه امام، ج ۱۸؛ ۲۱۱)

۷-۱- ملاک دفاع عدل و ملاک حمله ظلم است

امام خمینی (ره) با تأکید بر بی‌عدالتی و حق‌کشی‌هایی که از جانب متجاوزان به ایران اسلامی صورت می‌گیرد، بر حرکت عدالت‌جویانه و حق‌طلبانه ملت مسلمان ایران تأکید داشتند و در این راستا ملاک دفاع را عدل و ملاک حمله را ظلم می‌داند و می‌فرماید:

«ما خود چارچوب جدیدی ساخته‌ایم که در آن عدل را ملاک دفاع و ظلم را ملاک حمله گرفته‌ایم. از هر عادل‌ی دفاع می‌کنیم و بر هر ظالمی می‌تازیم.» (همان، ج ۱۱؛ ۱۶۰)

۸-۱- عدم هراس و وحشت از دشمن

«یکی از شیوه‌هایی که استراتژیست‌های نظامی فرا روی سیاستمداران برای ترغیب مردم به حضور در صحنه قرار می‌دهند، ایجاد ترس و وحشت از دشمن و نمایاندن آن به عنوان خصمی دهشتناک و وحشتناک است تا از رهگذر ایجاد نفرت و دشمن‌هراسی، آنان را به مشارکت در جنگ فرا خوانند. لیکن امام خمینی (ره) بر خلاف رویه‌های موجود، مردم را به نترسیدن و بی‌باکی از دشمن تجاوزگر، به رغم بهره‌مندی او از سلاح‌های پیشرفته و برخورداری از حمایت قدرت‌های بزرگ فرا می‌خوانند و در این رابطه، اتکاء به سلاح ایمان و اتکال به ذات لایزال الهی را عاملی آرامش بخش برای ملت مسلمان و انقلابی ایران می‌دانستند.» (دهشیری، همان؛ ۱۱۸)

۹-۱- امید بخشیدن به مردم و ایجاد یأس در دل دشمنان

امام (ره) از چهار طریق امید و اطمینان را در دل مردم تقویت، و یأس و نومیدی در دل دشمنان را با استعانت از فرهنگ شهادت ایجاد کردند:

۲-۹-۱- تأکید بر پیشینه‌های تاریخی

امام خمینی (ره) با تأکید بر وقایع صدر اسلام و نیز با استناد به واقعه کربلا، علل پیروزی را نقش پیش برنده شهادت می‌دانستند که موجبات رسوایی دشمنان دین را فراهم می‌آورد.

۲-۹-۱- تلقی شهادت به عنوان احدی الحسینین

امام (ره) این نکته را مورد تأکید قرار می‌دادند که چه کشته شویم و چه بکشیم پیروزیم، چرا که به اهداف مقدس مکتب و به حفظ میراث اسلام نایل شده‌ایم. مهم آن است که انسان در راه مکتب شهید شود نه اینکه مکتب مدفون گردد.

۳-۹-۱- خرسندی مردم به شهادت

امام (ره) بر این نکته تأکید داشتند که مردم چون به هدف نزدیک شده‌اند و توانسته‌اند دماغ دشمنان دین و جهان‌خوران بین‌المللی را به خاک بمالند، از شهادت عزیزان خود به یکدیگر تبریک می‌گویند در عین اینکه از ضایعه از دست رفتن آنان سوگواری دارند.

۴-۹-۱- بی‌باکی از مداخلات نظامی و محاصره‌های اقتصادی

«امام خمینی (ره) بر این نکته تأکید داشتند که مردم ایران با توجه به روحیه بازسازی و خود کفایی، به تقویت بنیه دفاعی خود اهتمام نموده و هم‌زمان به تقویت روحی خود پرداخته‌اند. بنابراین با شهادت‌طلبی خود ثابت کرده‌اند که مداخلات نظامی و یا حصر اقتصادی تأثیری بر اراده پولادین آن‌ها بر جای نخواهد گذاشت و آسیبی به آن‌ها وارد نخواهد آورد.» (دهشیری، همان؛ ۱۳۶-۱۳۳)

۱۰-۱- ثمرات جنگ

حضرت امام خمینی (ره) دفاع را پرورش دهنده جوهر انسانیت و مایه بروز شجاعت در انسان می‌دانند: «جنگ خیلی خوب است، از یک جهت و آن این است که شجاعتی که در باطن انسان است بروز می‌دهد و درک برای انسان حاصل می‌شود. انسان از خمودگی بیرون می‌آید.» (همان، ج ۱۳؛ ۱۰۸)

۲- دفاع غیر نظامی

«منظور از "دفاع غیر نظامی" دفاع از اسلام و جامعه اسلامی در مقابل تهاجم سیاسی، اقتصادی و فرهنگی دشمن است. در این نوع دفاع مسلمانان وظیفه دارند به مقتضای نوع تهاجم در مقام دفاع برآیند و استقلال اسلامی خود را در عرصه‌های یاد شده حفظ کنند.» (یوسفیان، همان؛ ۱۴۷)

حضرت امام (ره) در باب دفاع غیر نظامی، روابط سلطه جویانه و سلطه پذیرانه را محکوم و نامشروع اعلام نموده، مسلمانان را به مبارزه و دفاع از کیان اسلام و حوزه اسلامی در برابر اینگونه روابط دعوت کرده است: «قرآن می‌گوید هرگز خدای تبارک و تعالی سلطه‌ای برای غیر مسلم بر

مسلم قرار نداده است. هرگز نباید یک همچو چیزی واقع شود، یک تسلطی، یک راهی، اصلاً یک راه نباید پیدا بکند، "لن يجعل الله للكافرين على المؤمنين سبيلاً" اصلاً راه نباید داشته باشند مشرکین و این قدرت‌های فاسد ... بر مسلمین. «(صحیفه نور، ج ۳؛ ۴)

اصول اندیشه دفاعی امام خمینی (ره)

با توجه به سؤال‌های تحقیق به تبیین چهار اصل اندیشه دفاعی امام خمینی (ره) پرداخته‌ایم:

اصل اول: تکلیف‌گرایی

در دیدگاه امام (ره)، محرک اساسی انسان در حرکت‌های مختلف، چیزی جز انجام وظیفه الهی و عمل به تکلیف نیست. از جمله آثار عمل به تکلیف، نیرو و قدرت است. عمل به تکلیف در فرهنگ شیعه نیز، نیرو آفرین است، از انسان کم‌طاقت و ناشکیبا، انسانی با تحمل و شکیبا می‌سازد ... عمل به تکلیف است که انسان را به قله کمال می‌رساند. در او چنان معرفتی ایجاد می‌کند هنگامی که ابوالفضل العباس (ع) دست راستش قطع شده بود، با انگیزه الهی و با خلوص نیت، این حقیت را با خواندن این رجز بیان کرد: «به خدا قسم، اگر دست راست مرا ببرید، من دست از دامن حسین (ع) بر نمی‌دارم.» (فصلنامه حصون، ش ۱۵؛ ۱۳۸۷؛ ۸۹)

تاریخ تشیع با نام یک سلسله از شیفتگان و شیدایان و جانبازان سر از پا نشناخته ولایت توأم است که به جزء عمل به تکلیف دیگر هیچ نمی‌شناختند. این شیفتگان حقایقی را در خشت خام می‌نگریستند که دیگران در آینه نمی‌دیدند. از توان مدیریت و سازماندهی خاصی بر خوردار بودند که دیگران از آن بی بهره بودند- و هستند- که دیگران باید به آن غبطه بخورند.

شکست و پیروزی در پرتو ادای تکلیف یا عدم آن تحقق می‌یابد و محور اساسی در این امور چیزی جز ادای تکلیف و وظیفه الهی نیست. حضرت امام (ره) فرمودند: «ناباید نگران باشیم که مبادا شکست بخوریم، باید نگران باشیم که مبادا به تکلیف عمل نکنیم، نگرانی ما از خود ماست. اگر ما به تکالیفی که خدای تبارک و تعالی برای ما تعیین کرده است، عمل نکنیم، باکی از این نداریم که شکست بخوریم، چه از شرق و چه از غرب، چه داخلی، چه خارجی و اگر به تکلیف خودمان عمل نکنیم، شکست خورده هستیم، خودمان را شکست داده‌ایم.» (صحیفه نور، ج ۱۵؛ ۷۸)

اصل دوم: بسیج مؤثر بخش عمده‌ای از مردم در جنگ

هدف از بسیج مؤثر مردم در نظر امام خمینی (ره) دفاع همه جانبه به منظور مقابله با خصم متجاوز می‌باشد. حضرت امام (ره) با هدف پاسخگویی عملی به حملات دشمن متجاوز و دفاع از کیان مملکت اسلامی با آماده‌سازی عده و عده کافی یعنی نیروی انسانی و تجهیزات و تسلیحات به میدان می‌آید. تا به لحاظ محیط روانشناختی عمومی از روحیه بالا و اراده مصمم ملت‌ی شهادت طلب بهره‌مند شود و از رهگذر بسیج افرادی با روحیه، به دشمن تفهیم گردد که اراده پولادین

ملتی پاکباخته اجازه ورود او را به مملکت اسلامی نمی‌دهد. امام خمینی (ره) با ارتقاء روحیه دفاعی ملت مسلمان ایران، بر بسیج عمومی برای سربلندی میهن اسلامی و تثبیت جایگاه رفیع ملت ایران در صحنه تاریخ تأکید داشتند. از این رهگذر امام (ره) با تأکید بر جنگ اسلام و کفر، بر تحریر و آزاد کردن ملت مسلمان ایران به حراست از حکومت اسلامی و میراث الهی و اقصای مردم در باب مشروعیت دفاع مقدس و باطل بودن اقدامات دشمنان تجاوزگر اهتمام داشتند.

از طرفی نقش مثبت مردم به عنوان مهم‌ترین عامل تأمین امنیت، از ارزش بسیاری برخوردار است که میزان آن به نسبت همراهی و همکاری مردم با حکومت در مقابله با تهدیدات داخلی و خارجی محاسبه می‌شود. مردمی کردن جنگ، یکی از اصول استراتژیک مدیریت بحران در دفاع مقدس محسوب می‌شود. حضرت امام (ره) در یک روند تکوینی و رو به رشد توانستند از این عامل در جهت تکمیل نیروهای دفاعی از آن بهره‌مند شوند.

روشنگری‌های حضرت امام (ره) در ارائه یک تفسیر جدید و چهره واقعی و حقیقی از اسلام، باعث شد که اسلام نقش اصلی خود را در بسیج توده‌ها ایفا کند. جهت‌گیری سیاست جمهوری اسلامی ایران در جنگ در درجه اول مرهون دیدگاه‌های حضرت امام (ره) نسبت به مسئله جنگ و سپس تفکر حاکم بر فرماندهان و مسئولین اعزامی به منطقه بود. اساساً نگاهشان یک نگاه مردمی بود و انقلاب را متعلق به مردم می‌دانستند و معتقد بودند که امنیت پایدار صرفاً از طریق مردم قابل تحقق است. سپس این نگاه به صورت یک دکترین در سرلوحه امور دفاعی فرماندهان سپاه قرار گرفت و این رویکرد را به صورت نهادینه و سازمان یافته ادامه دادند.

« حضرت آیت‌الله خامنه‌ای معتقد است که امام وقتی صحبت از مردم می‌کرد بر مبنای احساسات نبود و مثل رهبران خیلی از کشورها ادعای مردم‌گرایی نمی‌کرد، بلکه در عمل برای مردم و منزلت و شأن آن‌ها ارزش قائل می‌شد. » (روزنامه قدس، ۱۳۸۰/۳/۱۷؛ ۸)

اصل سوم: سازماندهی نهادهای انقلابی

« امام خمینی (ره) شخصیتی بودند که جدا از جنبه‌های روحانی و معنوی و معارفی که از سرچشمه وحی الهی و معرفت اسلامی کسب کرده بودند، از جهت فن و رموز کشورداری و بینش سیاسی در سطح بسیار بالایی قرار داشته و توانستند با استفاده از تجربه اسلاف خود، کشور را در میان امواج مختلف توطئه و دسیسه دشمنان داخلی و خارجی به ساحل نجات رسانده و تحویل دولتمردان بعد از خود بدهند. » (حاضری، ۱۳۸۱، الف)

« حضرت امام (ره) به خوبی دریافته بودند، با پیروزی انقلاب، بسیاری از نهادها و مراکز دولتی تا مدتی کارایی انقلابی نخواهد داشت، در این صورت، برای اینکه بتوانند آن‌ها را در خدمت انقلاب و جنگ قرار دهند، ضمن تأسیس نهادهای انقلابی، با گماردن نمایندگان در نهادها و مراکز مختلف دولتی به هدایت و اداره امور مردم و کشور نیز پردازند. حضرت امام (ره) با این حرکت ضمن ممانعت از

رکود فعالیت‌های سازمانی و اداری، نهادها و سازمان‌های باقیمانده از رژیم سابق را نیز به سمت منطبق شدن با ارزش‌های اسلامی و انقلابی سوق دادند.» (همان، ب-ج)

نگاهی اجمالی به سیر تشکیل نهادهایی که حضرت امام (ره) در بدو انقلاب تأسیس کردند و مجموعه قوانین، دستورالعمل‌ها و رهنمودهایی که در مواقع و شرایط مختلف ارائه می‌کردند، روشنگر نکته‌ای اساسی است: پیروی جوانان از رهبری امام خمینی (ره) و شور و اشتیاق آنان نسبت به سرنوشت انقلاب و جنگ و لبیک آنان به دعوت رهبر و حضور آنان در همه صحنه‌های انقلابی از جمله در جنگ، یکی از دغدغه‌های فکری رهبری، کنترل و سازمان دادن به این نیروی عظیم ملی بود؛ بنابراین به جهت اینکه بتوان نهایت استفاده را از این نیروی بالقوه نمود، دستور تشکیل نهادهایی همچون بسیج، سپاه پاسداران، کمیته انقلاب اسلامی، جهاد سازندگی و... را صادر کرد.

هدف حضرت امام (ره) از سازماندهی نهادهای انقلابی، در ابتدای انقلاب روشنگر دو مطلب است: «اول اینکه خطراتی متوجه انقلاب بوده است که تأسیس نهادها و تشکیلات انقلابی توانسته است تا حدود زیادی مانع از هر گونه تهدید باشد. در این خصوص توان مدیریت و قدرت رهبری در روبرویی با بحران‌های پیش روی، بسیار قابل توجه است. دوم، مطالعه و بررسی این تشکیلات می‌تواند ما را به اهدافی که نظام در پی دستیابی به آنها بوده است رهنمون ساخته و ما را از هر گونه نقایص و انحرافات احتمالی از اهداف ترسیم شده توسط حضرت امام (ره) آگاه سازد.» (همان)

حضرت امام (ره) با در نظر گرفتن وضعیت کشور و موقعیت نظام جمهوری اسلامی در مسند فرماندهی کل قوا، سازماندهی کلی ملت ایران و نیروهای رزمی را نیز در هشت سال دفاع مقدس، بدین گونه انجام داد:

۱) بسیج همگانی

حضرت امام (ره) کلیه نیروهای داوطلب و آماده حضور در صحنه جنگ را به دو بخش رزمی و پشتیبانی رزمی تقسیم کردند تا افراد به تناسب توانایی‌ها و استعدادهای خود بتوانند در این امر مقدس سهیم باشند. از این رو فرمودند: «هر کس می‌تواند باید به جبهه برود و هر کس نمی‌تواند در پشت جبهه کمک کند.» (صحیفه نور، ج ۱۹؛ ۲۸۹)

سپس کلیه نیروهای رزمی و آموزش دیده را برای آمادگی و اعزام به صحنه نبرد مهیا ساخته و فرمودند: «امروز پر کردن جبهه‌های نبرد از نیروهای آموزش دیده و آمادگی دفاعی از اسلام و ایران برای همه قشرها از اهم واجبات الهی است که هیچ چیز دیگر مانع آن نمی‌شود.» (همان، ج ۱۹؛ ۲۹۳)

۲) توسعه تشکیلات نظامی

حضرت امام در یک مقطع حساس، نیاز به توسعه و تقویت سازمان و تشکیلات نظامی را احساس می‌کند. از این رو تصمیم بر توسعه سازمان‌های نظامی می‌گیرند تا بنیه رزمی و سازمانی آن‌ها تقویت شود و بتوانند با برنامه‌ریزی دقیق و بهتر، امکانات بیشتری تهیه نمایند و با هماهنگی و همکاری ارتش در عرصه‌های دفاع حضور بیشتری داشته باشد. حضرت امام در سال ۱۳۶۴ طی حکمی به فرمانده کل سپاه وقت (سرلشکر پاسدار محسن رضایی) فرمودند: «... شما مأموریت دارید هر چه سریع‌تر سپاه پاسداران را مجهز به نیروی زمینی - هوایی و دریایی نمایید...» (همان، ج ۱۹؛ ۲۲۸)

۳) هماهنگی نیروهای رزمی

ظاهر ناهمگون و تفاوت در نظام تشکیلات نظامی نیروهای مسلح ایران (ارتش، سپاه پاسداران، بسیج، ژاندارمری، کمیته انقلاب اسلامی و شهربانی) موجب ناهماهنگی در آغاز جنگ شده بود. این ناهماهنگی در آغاز جنگ موجب طمع ورزی بیشتر دشمن شده بود. حضرت امام (ره) برای اجرایی شدن هماهنگی‌ها در میان نیروهای مسلح، طی حکمی حضرت آیت‌ا... خامنه‌ای را برای انجام اقدامات لازم مأمور فرمودند و خطاب به ایشان نوشتند:

« نظر به نقش مؤثر نیروهای مسلح جمهوری اسلامی و لزوم اهتمام و اشراف هر چه بیشتر و همه جانبه بر آن‌ها، و با توجه به تعهد و بصیرت و علاقه جنابعالی به امور این نیروها، به آن جناب مأموریت می‌دهم که از طرف اینجانب کلیه اقدامات لازم را برای تمشیت امور ارتش و سپاه انجام داده و اهم امور را به اینجانب گزارش دهید.» (صحیفه امام، ج ۱۷؛ ۳۹۷)

اصل چهارم: اشراف اطلاعاتی

شخصیت حضرت امام در هشت سال دفاع مقدس فقط در جهاد و مبارزه خلاصه نمی‌شود؛ بلکه او در شرایط پس از پیروزی انقلاب به تمام توطئه‌های جهانی علیه انقلاب اسلامی توجه کامل داشت و به مسائل سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی اشراف کامل داشتند. به عبارت دیگر شخصیت امام همه جانبه و تکامل یافته بود. امام از خود شخصیتی با ویژگی‌های گوناگون و گاه به ظاهر متضاد ارائه داده بود. شخصیتی که دارای ویژگی‌هایی همچون روحانی بودن، فیلسوف بودن، مرجع بودن، احاطه به اسلام، مردم شناس و مردم باور، دشمن شناس، اعتقاد راسخ به هدف و... بود.

« شخصیت امام دارای ابعاد گوناگون بود و هر از گاهی بعدی از ابعاد وجود او نمایان می‌شد. مقام معظم رهبری [آیت‌ا... خامنه‌ای] عظمت کار امام را به ارتباط ایشان با خدا و تهذیب نفس می‌دانستند. همه دشمنان داخلی و خارجی او نیز این ویژگی را قبول داشتند.» (حدیث ولایت،

۱۳۷۵؛ ۲۸۲)

برخی از ابعاد شخصیتی حضرت امام عبارت بود از:

۱) اشراف بر محیط جنگ

حضرت امام (ره) با آگاهی بر امور جنگ و مشورت فرماندهان عالی رتبه نظامی و مسئولان سیاسی در تصمیم‌گیری‌های امور دفاعی کشور بر پایه واقعیات، و اطلاعات عمل می‌کردند: «...و تأکید می‌کنم، که گمان نکنید که من در جریان کار جنگ و مسئولین آن نیستم. مسئولین مورد اعتماد من می‌باشند.» (صحیفه امام، ج ۲۱؛ ۹۶-۹۲)

«از شورای عالی دفاع می‌خواهم که هر روز اینجانب را از وضع جبهه‌ها مستحضر کند.» (صحیفه نور، ج ۱۳؛ ۱۲۲)

۲) اشراف بر محیط جهان

یکی دیگر از ابعاد شخصیت حضرت امام، آگاهی او از وضع جهان و شرایط زمان بود و حرکت‌های سیاسی و الحادی را که در جهان بر ضد اسلام و ایران در حال شکل گرفتن بود، به خوبی می‌شناخت و همه را مد نظر داشت و اگر از دوران جوانی دارای چنین خصیصه‌ای نبود، هرگز در دوران پیری که زمام امور را به دست گرفت، نمی‌توانست در کوران حوادث، انقلاب اسلامی را با چنین صلابت و استواری، رهبری کند و دشمنان را به تعجب و شگفتی وا دارد.

۳) آینده‌نگری

از دیگر خصایص حضرت امام (ره) در امر رهبری آینده‌نگری بود. آینده‌نگری در تصمیم‌گیری‌های حضرت امام (ره) در امر دفاع به دو قسمت قابل تقسیم می‌باشد: نخست اهداف و مقاصد؛ دوم پیش‌بینی حوادث، پدیده‌ها و جریان‌ها. حضرت امام (ره) از سویی به اهداف آرمانی، برنامه‌ها و ایده‌آل‌ها و خواسته‌های مورد نظر می‌نگریست و از سوی دیگر به واقعیات موجود در متن حوادث، پدیده‌ها، شرایط و مقتضیات توجه داشت. وی سعی می‌کرد بر پایه این محورها تحولات آتی را پیش‌بینی کند.

۴) دشمن شناسی و کنش‌های دشمن

حضرت امام (ره)، به عنوان فرمانده کل قوا در هشت سال دفاع مقدس در هنگام تصمیم‌گیری، به کنش و واکنش‌های دشمن توجه ویژه داشتند. در بازی جنگ این رکن و کیفیت عمل متناسب با آن، مورد توجه حضرت امام (ره) بود. ایشان در اجرای تصمیمات خود، همواره مواجه با دشمنانی بود که پیوسته، درصدد ایجاد موانع جدی و فراهم نمودن مشکلات بر سر راه ایشان بودند. بنابراین بخشی از توان و نیروی خود را جهت خنثی کردن اقدامات دشمن مصروف می‌داشتند.

۵) آرامش در سایه عمل به تکلیف و اقتدار الهی

عدم اضطراب در موقعیت‌های نامعلوم، و نداشتن ترس از مواجه شدن با خطر، عناصری هستند که در وجود امام (ره) به اوج خود رسیده بود. ریشه این آرامش در عرصه تصمیم‌گیری‌های بزرگ و مواجه نشدن با فشار روانی، در توکل به اقتدار الهی بود.

آیت‌ا... خامنه‌ای در این خصوص می‌فرماید: «... در حوادث وحشتناک که همه مسئولین، به بن‌بست می‌رسیدند به امام پناه می‌بردند و آن حضرت با دم مسیحایی خود به همه آن‌ها آرامش می‌بخشید. او مانند کوهی مقاوم و استوار بود که هیچ چیز او را متزلزل نمی‌ساخت، بلکه هر گونه ترس و اضطراب را از دل همراهان دور می‌کرد.» (وجدانی، ج ۲؛ ۱۳۶۲؛ ۵۸)

۶) شهامت اقدام

امام راحل (ره) از شهامت و شجاعت وصف ناپذیری برخوردار بود و با همین خصلت بزرگ در برابر همه ناملایمات با قامتی به استواری کوه می‌ایستاد. آیت‌ا... خامنه‌ای شهامت امام را اینگونه ترسیم می‌نماید: «او بت‌ها را شکست و باورهای شرک آلود را زدود. او به همه فهماند که انسان کامل شدن، علی‌وار زیستن، افسانه نیست؛ او به ملت‌ها نیز فهماند که قوی شدن و بند اسارت گسستن و پنجه در پنجه سلطه‌گران انداختن ممکن است.» (نسل کوثر، ۱۳۸۷؛ ۱۳۲)

۷) سرعت در اخذ تصمیم

یکی از اختصاصات امام (ره) سرعت تصمیم‌گیری در زمان مناسب است که راهگشای حل مشکلات می‌باشد.

«من به عنوان ریاست کل قوا به رئیس ستاد ارتش دستور می‌دهم که فوراً با تجهیزات کامل عازم منطقه شوند؛ و به تمام پادگان‌های ارتش و ژاندارمری دستور می‌دهم که - بی انتظار دستور دیگران و بدون فوت وقت - با تمام تجهیزات به سوی پناه حرکت کنند؛ و به دولت دستور می‌دهم وسایل حرکت پاسداران را فوراً فراهم کنند.» (صحیفه امام، ج ۹؛ ۲۸۵)

۸) پرهیز از حرکت انفعالی

قدرت تحلیل فوق‌العاده امام باعث پیشتازی ایشان در برنامه‌ریزی‌ها و موضع‌گیری‌ها بود. «همیشه با بصیرت و چشمانی باز به دشمنان خیره شوید و آنان را آرام نگذارید که اگر آرام گذارید، لحظه‌ای آرامتان نمی‌گذارند.» (همان، ج ۲۱؛ ۳۲۹ - ۳۲۸)

۹) فرهنگ پدران در تصمیم‌گیری

حضرت امام (ره) با زیر نظر گرفتن حرکات فرماندهان و رزمندگان اسلام و دلجویی از آن‌ها در شرایط سخت، همواره، آن‌ها را از نصیحت پدران خود بهرمنند می‌ساختند. این بعد از رهبری ایشان

قدرت نفوذ در رزمندگان را دو چندان می‌کرد.

رفتار شناسی امام خمینی (ره) در جنگ

مرحله اول: تجاوز عراق به ایران

« در حالی که ساختار سیاسی نظام نوپای جمهوری اسلامی ایران، عرصه درگیری‌های داخلی شده بود، ارتش عراق در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ با فرمان صدام حسین، در طول ۱۲۸۰ کیلومتر مرز مشترک بین دو کشور، به ایران حمله کرد. [در داخل کشور] یکی از نخستین و ملموس‌ترین تأثیرات منفی این حمله، تعمیق و گسترش اختلافات موجود میان سلسله مراتب قدرت در نظام جدید بر سر نحوه روبرویی با این بحران بود. بدین‌گونه که در جریان اختلافات سیاسی داخلی، مسئله جنگ و چگونگی برخورد با آن، مشکلات اساسی‌تری را پدید آورد. نیروهای انقلابی و در رأس آن‌ها امام به شیوه جنگ انقلابی و دفاع همه‌جانبه و جناح لیبرال و در رأس آن‌ها رئیس‌جمهور وقت (ابوالحسن بنی‌صدر) به جنگ کلاسیک و فعل و انفعالات بین‌المللی برای متوقف کردن عراق معتقد بودند، در حالی که شرایط نیروهای مسلح ایران توان جنگ کلاسیک را نداشت. در این میان امام (ره) در اولین برخورد با جنگ سعی داشت تا آرامش و انسجام را به میان مردم بازگرداند و به آن‌ها اطمینان دهد که پیروز نهایی در این جنگ مردم هستند و مسئولین این کشور اجازه نخواهند داد تا منافع ملی کشور خدشه‌دار شود. در واقع امام (ره) با تقلیل سطح بحران قصد داشت زمینه کنترل و مهار آن را نیز فراهم کند؛ ایشان از یک سو نسبت به مواضع و نحوه رفتار خصمانه عراق اخطار [می‌دهد] و صدام را به دزدی که سنگی انداخته و فرار کرده تشبیه می‌کنند، و از سوی دیگر به مسئولان و مردم هشدار می‌دادند که با حفظ اقتدار انقلابی، نسبت به حفظ آرامش و خونسردی خود غفلت نکنند.» (جمالی، ۱۳۸۳؛ ۱۶۱-۱۶۰)

در ابتدای جنگ، امام (ره) بی‌درنگ فرمان مقاومت را صادر کردند؛ و در اولین سخنرانی خود، آمریکا را عامل اصلی جنگ و حامی و تحریک‌کننده صدام خواندند؛ و با صراحت به مردم اطمینان دادند که اگر برای خدا به دفع تجاوز دشمن به عنوان یک تکلیف شرعی به پا خیزند، شکست دشمن قطعی است، هر چند که همه عوامل ظاهری، خلاف آن را ثابت کنند. و در فردای روز آغازین جنگ، امام خمینی (ره) طی پیامی به ملت ایران، خطوط اصلی نحوه اداره امور جنگ و کشور در شرایط جنگی را در هفت بند کوتاه ترسیم کردند.^(۱)

متعاقب آن حضرت امام در جایگاه رفیع و بسیار حساس فرماندهی کل نیروهای مسلح، و با الهام از

۱- مراجعه به صحیفه امام، ج ۱۳، ص ۲۲۹-۲۲۸ شود.

باورهای ژرف دینی، اقتداء به سیره جهادی معصومان (علیهم السلام)، به ویژه نهضت حرکت آفرین عاشورا، جنگی سخت و طاقت فرسا را هدایت و فرماندهی کرد.

اهم تدابیر حضرت امام (ره) در مرحله آغازین جنگ:

۱) تبیین استراتژی مقاومت مردمی و دفاع همه جانبه با تکیه بر بسیج عمومی برای مقابله با تجاوز دشمن برای تأمین دو هدف صورت گرفت: نخست، جلوگیری از پیشروی دشمن و وادار ساختن دشمن به عقب نشینی؛ و دیگری تنبیه متجاوز با تأکید بر پرداخت هزینه تجاوز به ایران و در نتیجه محو هرگونه اندیشه و مقاصد تجاوز کارانه در مورد انقلاب و نظام جمهوری اسلامی ایران.

۲) امام با تفسیر ماهیت عقیدتی و سیاسی جنگ، با تأکید بر مفهوم جنگ اسلام و کفر، و صدام عامل آمریکا، در واقع مفهوم به هم پیوستگی جنگ و انقلاب را مشخص و ماهیت جنگ و تجاوز به ایران را روشن ساختند.

۳) ایجاد ساختار و سازمان دفاعی برای مقاومت، با تشکیل شورای عالی دفاع و صدور فرمان‌های جدید به منظور هماهنگی نیروهای مسلح و اداره جنگ در جبهه‌ها و پشتیبانی از جنگ در داخل کشور. این اقدام راهبردی امام (ره) علاوه بر تأثیرگذاری اولیه آن در برابر تجاوز عراق، زمینه‌های شکل‌گیری ابعاد سازمان دفاعی ایران را در مراحل بعدی جنگ فراهم ساخت.

۴) مدیریت بحران: بی‌ثباتی اولیه حاصل از پیامدهای تجاوز عراق با دعوت مردم به آرامش و تبدیل التهابات سیاسی و مناقشات درونی به نگرانی از تهدید موجودیت نظام، سبب گردید علاوه بر انسجام درونی، زمینه توجه و پرداختن به امر دفاع در برابر متجاوز فراهم شود.

۵) بهره‌برداری از وقوع جنگ برای نقد و نفی مشروعیت سیاسی - اعتقادی رژیم بعثی عراق به منظور ایجاد تحول انقلابی در درون عراق و ترغیب و تشویق مردم و ارتش عراق برای به‌دست گرفتن حکومت، بخشی از اهداف اساسی امام (ره) در برخورد با حادثه جنگ بود. (درویشی، ۱۳۸۶؛ ۲۲۰-۲۱۹)

مر حله دوم: تداوم جنگ

« ایران گرچه در برابر تهاجم عراق و وقوع جنگ دچار غافلگیری استراتژیک شد، ولی بامقاومت سراسری که تحت تأثیر انقلاب و رهبری امام (ره) برای ایجاد آمادگی ذهنی در جامعه شکل گرفت، قدرت تهاجمی ارتش بعث را کم کم درهم شکست. اعتماد به نفس حاصل از مشاهده ناکامی عراق و توانایی حضرت امام (ره) در کنترل بحران باعث شد تا شرایط ایران برای خاتمه دادن به جنگ تعیین شود. حضرت امام (ره) در این مقطع تمهیداتی را برای مقابله با دشمن و غلبه بر این وضعیت پیش‌بینی کردند از جمله: ضرورت آزادی مناطق اشغالی با تأکید بر حصر آبادان؛ ضرورت کنار گذاشتن مناقشات سیاسی در داخل و توجه به جنگ به عنوان مسئله اصلی کشور و انقلاب.

امام (ره) دو حرکت را به موازات هم رهبری کردند: اول، ایجاد انسجام و ثبات سیاسی با تأکید بر اینکه دشمن در کمین است. دوم، ایجاد تحول در جبهه‌های نظامی که پس از بنی‌صدر...زمینه حضور نیروهای مردمی و انقلابی در جبهه‌های جنگ فراهم شد. آزادسازی مناطق اشغالی طی چهار عملیات بزرگ حاصل همین تحول بود.» (همان، ۱۳۸۶؛ ۲۲۱-۲۲۰)

پیشنهاد‌های صلح از سوی آمریکا و شورای امنیت

«وقتی ارتش عراق برای ادامه پیشروی و تجاوزات خود به دیوار دفاعی و مردمی ایران برخورد کرد، ناکامی و شکست را در خود احساس کرد. وقتی این ناکامی همراه با تلفات سنگین و محاسبه نشده بر اردوگاه ارتش بعث سایه افکند، حامیان صدام از جمله آمریکا و کشورهای غربی به تکاپو افتاده به جای محکوم کردن صدام، جمهوری اسلامی ایران را تحت فشار گذاشتند که آتش بس پیشنهادی آن‌ها را بپذیرد.» (درویشی، ۱۳۸۶؛ ۱۰۲)

آتش بس در آن شرایط جزء جایزه دادن به صدام، و نایل ساختن او و طرفدارانش به خواسته‌هایشان نبود؛ زیرا صدام بخش‌های مهمی از کشور ما را در اشغال داشت و حاضر به عقب نشینی از اراضی اشغال شده نبود. صدام معتقد بود بخش‌های اشغال شده باید به خاک عراق ملحق شود. در آن زمان، وزیر امور خارجه عراق به نقل از مقامات عراقی گفت: «به شرطی مذاکره می‌کنیم که ایران به حاکمیت ما بر شط العرب و سرزمین‌هایی که آزاد کرده‌ایم احترام بگذارد.» (درویشی، ۱۳۸۲؛ ۵۵)

تدابیر امام (ره) در برابر پیشنهاد‌های آتش بس و صلح

«امام (ره) ضمن تمایل و تأکید بر خاتمه دادن به جنگ، بر دستیابی به صلح شرافتمندانه با تنبیه متجاوز و تأمین خواسته بر حق ایران تأکید می‌کردند.» (همان، ۱۳۸۶؛ ۲۲۱)

امام با آگاهی از ماهیت دشمن، در جواب پیشنهاد‌های مختلف صلح در این مرحله از جنگ فرمودند: «مصالحه با جنایتکار و سازش با جنایتکاران، این یک جنایتی است بر مردم متعهد و یک جنایتی است بر اسلام.» (صحیفه امام، ج ۱۶؛ ۸۸)

شرط اول امام در پاسخ به پیشنهاد صلح، خروج عراق از سرزمین‌های اشغالی بود:

«شما ریختید در منزل ما، در شهرهای ما، در کشور ما، حمله کردید و غافلگیرانه وارد شدید در کشور ما و آن همه خرابی کردید و آن همه کشتار کردید، باید بروید بیرون؛ یکی از شرط ما این است که بروید بیرون.» (همان، ۳۱۶)

شرط دیگر امام (ره) در پاسخ به پیشنهاد صلح و پذیرش آتش بس، تعیین خسارت‌هایی که به ایران وارد شده است؛ و رژیم بغداد باید آن‌ها را بپردازد:

«مسئله دوم، مسئله خسارت‌هایی است که وارد شده است؛ قضیه جبران خسارت یک جهت مادی دارد، یک جهت سیاسی و معنوی. جهت مادی‌اش گرچه زیاد است برای ما، اینطوری که همه

شهرها را خراب کرده‌اند و هر چه ما داشتیم به هم زده‌اند. و البته جوان‌های ما هر دانه‌اش ارزش همه لشکر آن‌ها را داشت. و از دست ما گرفته شدند اینها ارزش مادی قضیه خیلی زیاد نیست، عمده ارزش معنوی است. و ارزش سیاسی مسئله.» (همان، ۳۱۷)

بنابراین در این مرحله از جنگ نظر حضرت امام پس از مشورت با مسئولین بلند پایه نظام- اعم از فرماندهان و مسئولین سیاسی، به سوی تداوم جنگ و رد صلح تحمیلی سوق پیدا کرد؛ و ایشان تمام گروه‌ها و افرادی را که به عنوان واسطه برای متقاعد کردن ایران به پذیرش صلح، به ایران می‌آمدند، رد کردند. زیرا امام پس از آزادسازی خرمشهر و تشدید فشارهای منطقه‌ای و بین‌المللی برای پایان یافتن جنگ، همواره بر صلح شرافتمندانه همراه با تنبیه متجاوز و تأمین سایر خواسته‌های بر حق ایران تأکید می‌کردند.

مرحله سوم: گسترش و تشدید جنگ

« امام پس از فتح خرمشهر امید به پایان جنگ داشتند؛ و دلیل آن، فقدان دورنمای روشن برای اتمام جنگ بود. امام بر این باور بودند که اگر ما نتوانیم پس از فتح خرمشهر جنگ را تمام کنیم، اتمام آن در شرایط دیگر دشوار خواهد بود. امام طی تحلیلی در باره سیاست آمریکا در شروع و ادامه جنگ، بر این باور بودند که: تبدیل جنگ ایران و عراق، به یک جنگ فرسایشی برای از پا درآوردن ایران یا ایران و عراق، نقطه ثقل سیاست‌های راهبردی آمریکا بوده است.» (درویشی، ۱۳۸۶؛ ۲۲۲)

از طرفی علی‌رغم برتری نسبی در جبهه‌ها به نفع ایران، هیچگونه نشانه‌ای از پذیرش شرایط ایران از سوی مجامع بین‌المللی و رژیم عراق مشاهده نمی‌شد. بر پایه این ملاحظات، امام تصمیم به ادامه جنگ گرفتند و بر این باور بودند که جمهوری اسلامی ایران جنگ را با پیروزی پشت سر بگذارند.

تدابیر حضرت امام (ره) در مرحله سوم از جنگ

(۱) تهاجم پی در پی به دشمن، به منظور جلوگیری از تجدید سازمان و قوای دشمن، مورد توصیه امام بود و بسیاری از تلاش‌های نظامی ایران به ویژه عملیات‌های ایذایی و محدود، در چارچوب همین تدبیر صورت گرفت.

(۲) تأکید به مردم بر ضرورت تداوم پشتیبانی از جنگ با اختصاص کمک مردمی و دولت و حضور نیروهای مردمی در جبهه‌های جنگ بر اساس دیدگاه واجب کفایی، که معیار آن، نظر فرماندهان نظامی تعیین شد.

(۳) اعلام سیاست مقابله به مثل در برابر حملات عراق در برابر نفتکش‌ها و کشتی‌های تجاری و تهدید به بستن تنگه هرمز، در صورتی که ایران نتواند به صدور نفت ادامه دهد. این سیاست پس از حضور آمریکا و ناتو در خلیج فارس، ابعاد جدیدی به خود گرفت و مبنای مقابله با سیاست‌های آمریکا در خلیج فارس شد.

۴) مقاومت در برابر جنگ شهرها به دلیل تعهد ایران نسبت به ملت عراق که با تشدید حملات عراق به شهرها به سیاست مقابله به مثل محدود و با اعلام هشدار به مردم عراق برای تخلیه شهرها، تغییر کرد.

۵) تکمیل ساختار دفاعی کشور با ابلاغ حکم تشکیل سه نیرو در ساختار سپاه در شهریور سال ۱۳۶۴؛ تمرکز فرماندهی با انتصاب حجت الاسلام هاشمی رفسنجانی به عنوان جانشین فرماندهی کل قوا که پیش از آن فرماندهی عالی جنگ بود.

۶) تبیین مواضع اصولی ایران در برابر پیشنهادهای صلح و آشکارسازی ماهیت متجاوز، بخشی از پیشنهادهایی بود که با هدف نادیده گرفتن حقوق ملت ایران و حفظ و احیای صدام و رژیم عراق انجام می‌گرفت؛ و امام همچنین بر مفهوم جنگ تا رفع فتنه تأکید کردند.

مرحله چهارم: پایان جنگ

تدابیر حضرت امام (ره) در مورد پذیرش قطعنامه ۵۹۸

با توجه به وضعیت بسیار پیچیده و سرنوشت سازی که در ماه‌های پایانی جنگ در برابر ایران قرار گرفته بود، ضرورت تصمیم‌گیری استراتژیک را بیش از همه نمایان می‌کرد، در این شرایط مسئولین، مصلحت نظام را در اتمام جنگ دیده و با پذیرش قطعنامه ۵۹۸ موافقت کردند. امام خمینی (ره) هم که طبق دیدگاه‌های فقهی خود، جنگ ایران و عراق را جنگ حق و باطل دانسته و همواره بر تداوم آن تا شکست کامل باطل تأکید می‌کردند، در این زمان پس از مشورت با مسئولین، بر اجماع نظر مسئولین مملکتی در مورد پذیرش قطعنامه ۵۹۸ صحنه گذاشته و برخلاف دیدگاه اولیه‌شان، آن را پذیرفتند.

«اما در مورد پذیرش قطعنامه ... این است که من تا چند روز قبل معتقد به همان شیوه دفاع و مواضع اعلام شده در جنگ بودم و مصلحت نظام و کشور و انقلاب را به اجرای آن می‌دیدم؛ ولی به واسطه حوادث و عواملی که از ذکر آن فعلاً خودداری می‌کنم، و به امید خداوند در آینده روشن خواهد شد و با توجه به نظر تمامی کارشناسان سیاسی و نظامی سطح بالای کشور که من، به تعهد و دلسوزی و صداقت آنان اعتماد دارم؛ با قبول قطعنامه و آتش بس موافقت نمودم، و در مقطع کنونی آن را به مصلحت انقلاب و نظام می‌دانم.» (صحیفه نور، ج ۲۰؛ ۲۴۱-۲۳۸)

علل و عوامل پذیرش قطعنامه ۵۹۸ از سوی حضرت امام (ره)

عوامل پذیرش قطعنامه را می‌توان در دو بعد داخلی و بین‌المللی بررسی کرد:

الف- بعد داخلی

۱- وضعیت اقتصادی: از سال ۱۳۵۹ تا ۱۳۶۵، وضعیت اقتصادی کشور، امکان تحقق "جنگ، جنگ، تا پیروزی" را داشت، اما در مقاطع پایانی جنگ، وضعیت بد اقتصادی، ایران را به ناچار به سمت

پذیرش قطعنامه سوق داد.

۲- وضعیت سیاسی: با نزدیک شدن انتخابات دوره سوم مجلس شورای اسلامی، گروه‌های سیاسی، سعی می‌کردند با دستاویز قرار دادن جنگ، گروه‌های مخالف را از میدان بیرون کنند. حضرت امام در مقابل این گروه‌ها واکنش نشان داده و جنگ را در رأس امور قرار داده و مردم را به هوشیاری دعوت کرده و فرمودند: «این روزها روز امتحان الهی است ... امروز، روز عاشورای حسینی است. امروز ایران کربلا است، حسینیان آماده باشید.» (صحیفه امام، ج ۲۱؛ ۱۱)

۳- وضعیت نظامی: در بهار سال ۱۳۶۷، موازنه قوای نظامی، به گونه‌ای ناگهانی و غافلگیرانه، به علل زیر به سود عراق تغییر کرد:

۱- فقدان تسلیحات نظامی؛ ۲- فروکش کردن حضور نیروهای مردمی در جبهه‌های جنگ؛ ۳- اتخاذ استراتژی عملیاتی غلط در گسیل نیروها از جبهه جنوب به غرب کشور؛ ۴- تداوم شکاف و اختلاف بین ارتش و سپاه و دامن زدن به این مسئله از سوی برخی افراد و گروه‌ها؛ (درویشی سه تلانی، همان؛ ۳۷۰-۳۶۳)

برخی از مهم‌ترین اقدامات نظامی عراق در این تاریخ، که منجر به برتری آن نسبت به قوای ایرانی گردید عبارتند از:

۱- موفقیت در ایجاد زیرساخت‌های لازم برای فن‌آوری تولید موشک‌های دوربرد، و هدف قرار دادن مراکز اقتصادی و سیاسی ایران؛ ۲- بازسازی در خطوط پدافندی و تقریباً غیر قابل نفوذ؛ ۳- افزایش کمی و کیفی سازمان رزم؛ ۴- اجرای عملیات محدود در جنوب با اهداف ممانعت از تهاجم نیروهای ایرانی؛ ۵- فعال کردن منافقین در انجام عملیات نظامی. (همان، ۳۷۱-۳۷۰)

ب- عوامل بین‌المللی:

فشارهای سیاسی، اقتصادی، نظامی، از دیگر عوامل پذیرش قطعنامه توسط حضرت امام (ره) به شمار می‌رود. سرانجام امام خمینی (ره)، با پذیرش آتش بس در جنگی که به نظر می‌رسید پیروزی نظامی در آن ممکن نباشد، موافقت کرد و به پذیرش قطعنامه جواب مثبت داد و بقای مقتدرانه جمهوری اسلامی را تضمین کردند.

مفهوم شیوه (سبک) رهبری

مفهوم شیوه رهبری، این است که: «رهبر چه کار می‌کند و رفتارش چگونه است.» (قوامی، ۱۳۸۳؛ ۴۲۶)

مقصود از رفتار رهبر، «سبک و شیوه برخورد رهبر و مدیر با زیردستان است. رفتار رهبر با زیردستان از مسائل بسیار مهم در مدیریت است که بخش عظیمی از موفقیت و اثر بخشی رهبران به آن بستگی دارد.» (نبوی، ۱۳۸۶؛ ۱۷۷)

منظور از سبک رهبری: «چارچوب و اصول کلی است که یک رهبر سعی می‌نماید، رهبری خود را بر اساس آن انجام دهد. به عبارت دیگر سبک رهبری، شیوه‌ای است، که از دیدگاه یک رهبر، بهترین راه برای دستیابی به اهداف مورد نظر می‌باشد.» (واعظی، ۱۳۷۵؛ ۲۴)

«طریقی که رهبر، از نفوذش برای کسب اهداف استفاده می‌کند، سبک رهبری نامیده می‌شود.» (رضائیان، ۱۳۸۲؛ ۲۰۰)

نمونه سبک رهبری در قرآن کریم

بررسی نظری مدیریت اسلامی و سبک رهبری مستلزم مراجعه مستقیم به منبع اصلی فکری-اسلام یعنی قرآن کریم است. قرآن کریم در معرفی سبک رهبری اسلامی می‌فرماید:

«فبما رحمه من الله لنت لهم و لو كنت فظاً غليظ القلب لا نفصوا من حولك فاعف عنهم واستغفر لهم و شاورهم في الامر فاذا عزمت فتوكل على الله ان الله يحب المتوكلين.»

«ای پیامبر! به برکت رحمت الهی، در برابر آنان [مردم] نرم (مهربان) شدی و اگر خشن و سنگدل بودی، از پیرامون تو پراکنده می‌شدند. پس آنان را ببخش و برای آنان آمرزش بطلب و در کارها با ایشان مشورت کن، اما هنگامی که تصمیم گرفتی (قاطع باش و) بر خدا توکل کن، زیرا خداوند متوکلان را دوست دارد.» (آل عمران، ۱۵۹)

آیه بالا بیان کننده شیوه رهبری الهی است که بر برخی اصول و حیاتی مبتنی است:

(۱) اصل نرمی و مهربانی؛ (۲) اصل عفو و بخشش؛ (۳) اصل استغفار؛ (۴) اصل مشورت؛ (۵) اصل تصمیم‌گیری؛ (۶) اصل توکل.

این اصول، به دو گونه عرضی و طولی قابل ارزیابی هستند؛ یعنی هم می‌توانند به طور مستقل تعریف شوند و هم به شکل یک فرایند به تفسیر درآیند. (قوامی، ۱۳۸۳؛ ۴۳۳ - ۴۳۲)

آیه مذکور و آیات ۶۴-۶۱ سوره مبارکه انفال، آینه تمام نمای یک سبک ایده‌آل از مدیریت اسلامی بوده که مسیر مدیریت متین و موزون در آن ترسیم شده است و این سبک از مدیریت مطابق فطرت بشری است.

تجزیه و تحلیل:

بررسی مدل رهبری امام خمینی (ره)

قرآن برای ترسیم درست رهبری ایدئولوژیک در جامعه و نیز توده مردم، تعبیر "امام و امت" را به کار برده است. «در فرهنگ اسلامی رهبری به مفهوم امامت، عبارت از آن نوع سیاستی که بر اساس آن ایدئولوژی الهی و متکی بر وحی، بر کلیه روابط انسانی حاکم می‌گردد و بنیادها، نهادها، روابط اجتماعی، آراء، عقائد، فرهنگ، اخلاق، بینش‌ها، سنت‌ها، خواسته‌ها و به طور کلی ارزش‌ها در

جامعه انسانی - در راه رشد و تعالی انسان‌ها و جامعه بشری - هدایت می‌شوند و انسان‌سازی و تشکیل امت به جای کشورداری و انسان پروری و مردم داری مطرح می‌گردد؛ و این نوع رهبری و سیاست، سعادت به مفهوم رفاه بهتر را نیز به دنبال دارد ولی هرگز عکس آن صادق نیست.» (عمید زنجانی، ۱۳۶۷، ۳۰۵-۳۰۴)

«در فرهنگ اسلامی، امت به جامعه‌ای گفته نمی‌شود که در آن راحتی و سعادت مادی و زندگی را کد هدف باشد و از مسئولیت و تعهد و رنج پویایی رها و مصرف پرستی و رفاه پوچ، ملاک زندگی تلقی گردد؛ و نیز امام به رهبری اطلاق نمی‌شود که هدفش نگاهداری مردم و اداره چرخه‌ای مادی زندگی اجتماعی و تأمین راحتی و آزادی در تمایلات باشد؛ بلکه امام به انسان کامل متعهد و مسئولی گفته می‌شود که حکومتش بر اساس مکتب، به منظور ایجاد تحول و تکامل هرچه سریع‌تر فرد و جامعه و هدایت آن دو به سوی کمال مطلوب انسانی باشد؛ و این مسئولیت را با خون و اعتقاد و حیات خود احساس کند و در عین حال در همه حالات بهترین اسوه باشد.» (همان)

از طرفی «مفهوم ولایت، چارچوب مناسبی را برای فهم رابطه عاطفی بین امام و شیعه (امت) فراهم می‌آورد. در واقع، ولایت با دو بعد فهمیده می‌شود. بعد اول، ناظر بر جایگاه رهبری و حکمرانی سیاسی است و به موجب آن، شیعه موظف به اطاعت از امام است، وگرنه نفس جایگاه هدایتی امام، بدون داشتن ابزارهای لازم برای پیشبرد امت به سوی هدف، بی معنی است. بعد دوم ناظر بر پیوندهای عاطفی بین رهبر و پیروان است. از این نظر، ولایت به معنای دوست داشتن پیامبر، ائمه و اهل بیت پیامبر است. از این جهت یعنی مؤمن شیعه در کنار انجام وظایف کلیدی دیگر مانند نماز گزاردن، روزه گرفتن، حج رفتن، جهاد کردن و... باید به دوستان خدا محبت بورزد و دشمنان خدا را دشمن بدارد. در فرهنگ شیعه مصداق بارز دوستی، پیامبر و اهل بیت او هستند، و مهم‌ترین مصداق دشمنی، مخالفان اهل بیت هستند. مبارزه سازش ناپذیر بر سر حق، احتمالاً مشترک‌ترین ویژگی رهبری حماسی شیعه است. و هرگز ائمه در مصاف با دشمنان مصلحت اندیشی نکردند، و محاسبات سوداگرانه بر سر نداشتند.» (حسینی، ۱۳۸۳؛ ۱۲-۹)

«هدف نهائی در حرکت امت و هدایت امام با اصل "والی الله المصیر" مشخص می‌گردد؛ و همواره عمل جوشیده از اعتقاد به مکتب، و ایمان متجلی شده در عمل، اساسی‌ترین عنصر در شناخت مفهوم امام امت است؛ و هرگونه حتی همفکری و هم اعتقادی نیز اگر به صورت ذهنی و مجرد از عمل منظور گردد، برای تشکیل امت و ایجاد رابطه درست بین امام و امت و به وجود آوردن چنین نظامی کافی نخواهد بود.» (همان)

با بررسی مدل رهبری در نظام سیاسی شیعه درمی‌یابیم که «شیعه مسئله امامت و ولایت را که طرح می‌کند از سه جنبه طرح می‌کند: مرجعیت دینی، زعامت سیاسی، ایمان به انسان کامل و حجت زمان.» (مطهری، ۱۳۶۵؛ ۲۸۲)

«امامت و ولایت فقیه، طرح یک رهبری مکتبی بر اساس قطبیت و مرکزیت ایدئولوژیک و اعتقاد به اسلام است. در این طرح حاکمیت از آن خدا و قوانین ناشی از وحی است و امام یا ولی فقیه، رهبری امت را برای پذیرش این حاکمیت و اجرای آن بر عهده دارد.» (عمید زنجانی، همان؛ ۲۸۲)

«روشن است که حضور مراجع در حرکت‌های سیاسی-اجتماعی و اعمال اقتدار در عرصه‌های سیاست در گرو اعتقاد بر این اصل است که فقیه در غیبت امام (عج) به نیابت از او مرجع امور سیاسی نیز خواهد بود.» (جلیلی، ۱۳۷۴، ۲۴۵)

در انقلاب اسلامی ایران، «چهره امام خمینی (ره) پیش از آنکه به عنوان رهبر یک نهضت شناخته شده در نظر آورده شود، و بیش از هر چیز، به منزله یک مرجع تقلید بوده و مردم نیز ایشان را به عنوان یک مرجع دینی می‌نگریستند. امام (ره) نیز فراتر از مرجعیت یعنی اصلاح امر مسلمین و عزت بخشیدن به اسلام و امت اسلامی، می‌اندیشیدند. ولی این وادی را بی مرکب مرجعیت نمی‌توانست بی‌پیماید.» (همان، ۲۴۶)

«لذا امام (ره) دو بعد داشتند. از یک سو مرجع تقلید بوده و از سوی دیگر، مصلحی مبارز و آزادی خواه و در یک کلام "مرجع مصلح". و از موفقیت امام (ره) نیز در همین نکته نهفته است. نفوذ و اعتبار امام (ره) بر پایه و مبنای "تقلید" بوده و زبان رهبری ایشان نیز "زبان تکلیف"، که مردم با این مبنا و این زبان انس دیرینه داشته‌اند. پیوند مرجعیت و مصلح بودن در شخص امام، ایشان را به صورت تجسمی از هویت دینی و فرهنگ و سبیل خودیافتگی و عزتمندی درآورده بود.» (شعبانی ساروئی، ۱۳۸۰؛ ۳۰۴)

در جنگ تحمیلی (۱۳۶۷-۱۳۵۹) فرهنگ دینی، از چند طریق باعث تعمیق اثرگذاری رهبری در مردم و رزمندگان دلاور گردید:

۱- فراهم آوردن امکان تقدیس رهبری در جامعه: رهبری شیعه دارای گیراترین و قوی‌ترین روابط خارق‌العاده بین امت و امامت است. در این زمینه می‌دانیم که دو بند از فروع دین (تولی و تبری) آن، به دوستی با دوستان خدا و دشمنی با دشمنان خدا اختصاص دارد.

۲- «ارائه الگوهای عینی رهبری با ویژگی‌های استثنایی که قابل انطباق با رهبری‌های مورد لزوم در وضعیت‌های بحران، انقلاب و یا جنگ باشد: نمونه‌های چنین رهبرانی در فرهنگ شیعه، حضرت علی (ع) و امام حسین (ع) هستند. در آمیختگی نام حضرت علی (ع) با مفاهیمی مانند: جنگ، شجاعت، دلاور مردی، شهادت، ساده زیستی، بی‌اعتنایی به مادیات و امور دنیوی، جوانمردی، عدالت و... اسطوره به جا مانده از او، به معیاری برای کارکرد فرماندهی جنگ تبدیل شده بود. اسطوره امام حسین (ع) تکمیل‌کننده اسطوره اول است... اسطوره امام حسین (ع) الگوی واکنش در برابر ظالمین است. این کیفیت ناشی از همراهی نام آن حضرت با عاشورا و کربلا است. قیام اباعبدالله الحسین (ع) با همراه همه اعضاء خانواده خود در برابر حکومت یزید و اعمالی مانند

مقاومت، ایستادگی تا سرحد شهادت در برابر تقاضای تحقیر کننده دشمن و فدا کردن عزیزترین دارائی‌ها بود. مفاهیمی مانند خون و مبارزه، شهادت و استقبال از مرگ، سرسختی در راه حق و سازش ناپذیری و... دستمایه‌ای غنی برای ادبیات انقلاب و جنگ بالقوه فراهم ساخته بود.» (شعبانی ساروئی، همان؛ ۳۰۷-۳۰۶)

۳- کمک به تربیت شخصیت مستعد جانشین‌سازی، که در هیئت امام خمینی (ره) و با ویژگی‌های غیر عادی خاصی در صحنه حضور داشت. (حسینی، ۱۳۷۷؛ ۵۲)

«امام چه ویژگی‌هایی داشت که شخصیت وی را مستعد جانشین‌سازی (زعامت سیاسی) با الگوی خارق‌العاده موجود در فرهنگ شیعی، و شکل‌گیری باورهای مقدس در پیروانش نسبت به او می‌ساخت؟ فرهنگ شیعه غیر از الگوهای اصلی که شرح شان رفت الگوهای شخصیتی دیگری نیز در خود دارد که با درجات مختلفی، حامل اقتدار معنوی هستند؛ اینها انسان‌های معمولی هستند که در اثر تقوی و ممارست در عبادات و اعمال دین، به کیفیات معنوی ویژه‌ای دست پیدا می‌کنند و از انسان‌های عادی فاصله می‌گیرند. به دلیل همین کیفیات معنوی، گاه توانایی‌های منحصر به فردی نیز به آنها نسبت داده می‌شود؛ مانند توانایی شفای بیماران و... تقدیس تکریم‌هایی که در طول تاریخ شیعه، مردم برای مراجع قائل شده‌اند... امام خمینی (ره) چه به عنوان شخصیتی که سال‌های مورد بحث ما، یکی از مراجع چندگانه محسوب می‌شد و چه به عنوان انسان عارف مسلک و با تقوایی که از جاذبه‌های دنیوی گریزان بود، مصداق چنین الگوی مقدس محسوب می‌گردید» (شعبانی ساروئی، همان ۳۰۸-۳۰۷)

۴- ارائه نمادهای زبانی مناسب برای فراخوانی اسطوره‌های موضوعی جانشینی: با توجه به درکی که حضرت امام (ره) از ملت ایران و نیروهای مسلح به ویژه بسیج و نهادهای انقلابی و دفاعی داشتند، از ادبیاتی مانند، شجاعت، سازش ناپذیری، شهادت، تکلیف‌گرایی، مردم، بسیج و... استفاده می‌کردند تا بتوانند نقش‌های مختلف و مهم رهبری مانند: فرماندهی، هدایت، بسیج عمومی و... را ایفا کنند. بدون تردید ویژگی‌های مشخص امام و ارزش‌های والایی که وجود مقدس آن بزرگوار در خود داشت، از جمله عوامل و علل مؤثر و تعیین کننده در روی آوردن مردم به ایشان بود. شیفتگی و دلدادگی آنان به امام از شیفتگی آنها به اسلام ریشه می‌گرفت. و منشأ قدرت حضرت امام نیز اعتقاد به باورهای دینی و مردم بود. حضرت امام انسان‌هایی را رهبری کردند که توانستند قالب‌های محدود و تنگ جهان مادیت را در هم بشکنند و به فراخوانی بی‌انتهای عالم معنویت راه یابند. این هنر تنها از انبیاء و اولیاء الهی و جانشینان بر حق آنان ساخته است.

سبک‌های رهبری امام خمینی (ره)

حضرت امام (ره) با توجه به مصالح انقلاب اسلامی و جنگ و متناسب با مقتضیات از شیوه‌ها و

سبک‌های مختلف و به صورت تلفیقی در پیشبرد اهداف و مدیریت و فرماندهی جنگ بهره گرفته است. برخی از این سبک‌ها به شرح ذیل‌اند:

۱- سبک فقهاتی

برای بررسی سبک رهبری امام خمینی (ره) نیازمند تحلیل دو موضوع اساسی هستیم. این دو عبارتند از: بررسی کارکردهای رهبری امام و عوامل تأثیرگذار در موقعیت گسترده ایشان. «معمولاً برای رهبران انقلابی سه وظیفه یا کارکرد عمده در نظر گرفته می‌شود که عبارتند از: (۱) وضع دستگاه فکری انقلاب؛ (۲) بسیج جامعه یا فرماندهی انقلاب؛ (۳) مدیریت و معماری جامعه انقلابی در دوران بعد از پیروزی انقلاب.

کارکردهای مزبور منجر به پیدایش سه نوع رهبری می‌شود: الف) تئوریسین یا ایدئولوگ انقلاب؛ ب) بسیج کننده یا فرمانده انقلاب؛ ج) مدیر و معمار انقلاب.» (شعبانی ساروئی، ۱۳۸۰؛ ۳۱۳) با نگاه و نگرش کارکردی، در رهبری امام (ره) هر سه نوع وظیفه دیده می‌شود.

با توجه به مبانی معرفت شناسی حضرت امام (ره)، شیوه ایشان در رسیدن به حقایق و واقعیت‌ها مبتنی بر نوع هستی شناسی و معرفت شناسی است. امام برای دستیابی به حقایق از ابزارهای مناسب با مراتب هستی شامل تجربه، خلاقیت، شهود، الهام و استفاده از الطاف خفیه الهی بهره برده‌اند. حضرت امام (ره) از شیوه‌های اصولی مختلفی استفاده کرده است. مثلاً در مباحث کلامی از شیوه کلامی، در مباحث عرفانی از شیوه عرفانی، در مباحث فلسفی از شیوه فلسفی، در مباحث دفاعی از مباحث فقهی؛ مسئله این است که مسائل مدیریتی و رهبری در کدام یک از این حوزه‌ها قرار می‌گیرد.

شیوه رهبری امام خمینی (ره)، بر اساس قطبیت و مرکزیت ایدئولوژیک و اعتقاد به اسلام است. در این شیوه، حاکمیت از آن خدا و قوانین ناشی از وحی است و امام یا ولی فقیه، رهبری امت را برای پذیرش این حاکمیت و اجرای آن بر عهده دارد.

۲- سبک دستوری (تکلیف‌گرایی)

در موضوع این سبک از تصمیم‌گیری، در سیره، موارد حکم شرعی و یا دستور مستقیم امام دیده شده است:

«من به عنوان ریاست کل قوا به رئیس ستاد ارتش دستور می‌دهم که فوراً با تجهیزات کامل عازم منطقه شوند؛ و به تمام پادگان‌های ارتش و ژاندارمری دستور می‌دهم که: بی انتظار دستور دیگران و بدون فوت وقت، با تمام تجهیزات به سوی پاوه حرکت کنند؛ و به دولت دستور می‌دهم وسایل حرکت پاسداران را فوراً فراهم کنند... مکرر از منطقه اطلاع می‌دهند که دولت و ارتش کاری انجام نداده‌اند. من اگر تا ۲۴ ساعت دیگر عمل مثبت انجام نگیرد، سران ارتش و ژاندارمری را مسئول

می‌دانم.» (صحیفه امام، ج ۹؛ ۲۸۵)

«باید اطاعت از شورای فرماندهی بدون کوچک‌ترین تخلف انجام گیرد، و متخلفین با سرعت و قاطعیت باید تعیین و مجازات شوند.» (همان، ج ۱۳؛ ۲۲۹ - ۲۲۸)

۳- سبک مشورتی (ترغیبی)

این سبک مصداق کامل آیه شریفه "وشاورهم فی الامر فاذا عزمتم فتوکل علی الله" است. حضرت امام (ره) در امور مهم کشور، خود را به نظر مشورتی خبرگان و کارشناسان وقت متعهد می‌دانستند. این موضوع، یعنی احترام به نظر کارشناسان و مشاورین امین، اصلی است که به کرات در سیره عملی امام خمینی (ره) در اداره جنگ و پیشبرد امور جامعه و انقلاب قابل مشاهده است. حضرت امام (ره)، یکی از دلایل اصلی پذیرش قطعنامه ۵۹۸ و حتی عدول از نظرات قبلی خویش را گزارش کارشناسان نظامی و اقتصادی دانستند؛ گرچه ایشان مسئولیت تداوم و توقف جنگ را بر عهده گرفتند که این اصل نیز ریشه در مبانی فقهی و کلامی ایشان و پایبندی به اصل مشورت دارد.

«اما در مورد قبول قطعنامه... این است که من تا چند روز قبل معتقد به همان شیوه دفاع و مواضع اعلام شده در جنگ بودم و مصلحت نظام و کشور و انقلاب را به اجرای آن می‌دیدم؛ ولی... با توجه به نظر تمامی کارشناسان سیاسی و نظامی سطح بالای کشور که من به تعهد و دلسوزی و صداقت آنان اعتماد دارم، با قبول قطعنامه و آتش بس موافقت نمودم؛ و در مقطع کنونی آن را به مصلحت انقلاب و نظام می‌دانم.» (صحیفه نور، ج ۲۰؛ ۲۳۹-۲۳۸)

۴- سبک مشارکتی (حمایتی)

رهبران سیاسی جهت اجرای تصمیمات و موفقیت در برابر مشکلات موجود، نیازمند به جلب افکار عمومی و برخورداری از حمایت مردم و پشتیبانی آن‌ها هستند. تصمیمات نظامی چون یک حرکت سیاسی-اجتماعی را مد نظر دارد؛ می‌بایست همراهانی تصمیم‌گیرنده را یاری نمایند. بنابراین تصمیم‌گیرندگان نظامی باید ملاحظه حساسیت‌ها، افکار عمومی و اقوال و برداشت‌های آن‌ها را داشته باشند و به مقولاتی چون مشارکت مردم، رضامندی مردم، مردم اتکایی، حفظ وحدت، پرستیژ و حیثیت توجه نمایند. رعایت جلب نظر، اعتماد، رضایت و خشنودی مردم، در اخذ تصمیمات نظامی ضروری می‌باشد.

«امام خمینی (ره)، بر اساس آیه شریفه "کلکم راع و کلکم مسؤول" مسئولیت حفظ انقلاب را همگانی می‌داند.» (صحیفه نور، ج ۱۲؛ ۱۶۵)

«امام (ره) معتقد است؛ مشارکت مردم و حضور دائم آنان در صحنه موجب افزایش درجه خلوص قدرت و استحکام انقلاب اسلامی می‌گردد.» (همان، ج ۱۳؛ ۳۱ و ج ۱۹؛ ۱۹۵)

امام راحل (ره)، نیز همواره حکومت را برای مردم، با مردم و در خدمت مردم می‌خواستند و تأکید فراوانی بر مشارکت مردمی در صحنه‌های مختلف انقلاب داشتند، زیرا مهم‌ترین عامل مؤثر در رویارویی با نظام سلطه و دستیابی به حاکمیت و استقلال چیزی جز همراهی و مشارکت مردم نیست.

۵- سبک تفویضی

حضرت امام (ره)، با تفویض بخشی از اختیارات خود به اشخاص همواره سعی می‌کرد ابعاد نظارتی خود را قوی‌تر نموده تا بتواند بر محیط جنگ، محیط داخلی و محیط خارجی تسلط کامل داشته باشد.

حضرت امام برای اجرایی شدن هماهنگی‌ها در میان نیروهای مسلح، با تفویض بخشی از اختیارات خود، طی حکمی حضرت آیت‌ا... خامنه‌ای را برای انجام اقدامات لازم مأمور فرمودند. همچنین حضرت امام با تفویض بخشی از اختیارات جنگ به شورای عالی دفاع، مقرر فرمودند:

«کلیه امور مربوط به جنگ، در تحت نظر شورای عالی دفاع به اضافه یک نفر از نمایندگان از قبل مجلس شورای اسلامی باید اداره شود. و این شورا موظف است تمام قوای مسلح را هماهنگ نماید، و هیچ گروه یا شخصی، تخلف از اوامر شورای مذکور را نباید بکنند... در اداره مناطق جنگی کلیه نیروها باید از شورای مذکور تبعیت نمایند و تصمیمات در این باره با شورای مذکور است.» (صحیفه امام، ج ۱۳؛ ۲۶۴-۲۶۳)

با توجه به آنچه گفته شد، در مجموع، شیوه رهبری امام (ره) در هشت سال دفاع مقدس، با توجه به شأن تکلیفی مباحث مدیریتی، شیوه فقاهتی بوده است. و از ابزار اصول فقه برای رسیدن به حکم فقهی بهره برده است.

نتیجه‌گیری

با توجه به یافته‌ها و نتایج حاصل از پژوهش، می‌توان گفت:

(۱) شیوه رهبری و تصمیمات امام (ره) در هشت سال دفاع مقدس، ترجمان آیات و روایات و سنت پیامبر (ص) و ائمه اطهار (علهیم السلام) است؛ که پس از نزدیک به یک قرن تعلیم و تعلم، تزکیه و تهذیب و فراگیری و تدریس در شاخه‌های مختلف علوم اعم از فلسفه، عرفان، فقه و اصول کسب نموده‌اند.

(۲) امام خمینی (ره) از شخصیت‌های سیاسی خاصی بود که شخصیت علمی وی محدود به یک بعد نمی‌شد، بلکه در زمینه‌های مختلف فلسفی، فقه، اصول، عرفان و اخلاق عملی توانمند بودند. این موضوع باعث می‌شد که دیدگاه‌های امام در حوزه‌های مختلف به یکدیگر نزدیک شود و مبانی تصمیم‌گیری‌های سیاسی و دفاعی وی را شامل شود.

۳) تکلیف‌گرایی در فرایند تصمیم‌گیری از مهم‌ترین ویژگی‌ها و بارزترین جلوه‌های رهبری امام در هشت سال دفاع مقدس است.

۴) سازمان بخشی و ایجاد نهادهای انقلابی و دفاعی در جهت توسعه و اهداف انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی و کنترل بحران از شاهکارهای مهندسی فکری و عملی امام خمینی در جنگ می‌باشد.

۵) اشراف بر محیط (داخلی، منطقه‌ای، و محیط بین‌المللی)، به منظور تصمیم‌گیری آگاهانه یکی دیگر از امتیازهای رهبری امام (ره) در برابر هر گونه تهدید و توطئه محسوب می‌گردد.

۶) شیوه رهبری حضرت امام (ره) همواره بر پایه اعتماد به خداوند، اعتماد به نفس و اعتماد به مردم بود. یعنی اتکا به مثلث اعتمادی که قاعده آن حسن ظن و اعتماد به خداوند و به تبع آن اعتماد به نفس و به مردم بود. امام بارها به اعتماد سه گانه فوق اشاره داشتند.

۷) مدل رهبری امام خمینی (ره)، بر اساس قطبیت و مرکزیت ایدئولوژیک و اعتقاد به اسلام است. در این مدل، حاکمیت از آن خدا و قوانین ناشی از وحی است و امام یا ولی فقیه، رهبری امت را برای پذیرش این حاکمیت و اجرای آن بر عهده دارد.

۸) حضرت امام (ره) با توجه به مبانی معرفت‌شناسی، از شیوه‌های اصولی مختلفی استفاده کرده است. مثلاً در مباحث کلامی از شیوه کلامی، در مباحث عرفانی از شیوه عرفانی، در مباحث فلسفی از شیوه فلسفی، در مباحث دفاعی از مباحث فقهی. مهم این بود که مسائل مدیریتی و رهبری در کدام یک از این حوزه‌ها قرار می‌گرفت.

۹) در مجموع، شیوه رهبری حضرت امام (ره) در هشت سال دفاع مقدس، با توجه به شأن تکلیفی مباحث مدیریتی، شیوه فقه‌ای بوده است. و از ابزار اصول فقه برای رسیدن به حکم فقهی بهره برده است. علاوه بر این امام از سبک‌های چهارگانه مدیریت از جمله سبک دستوری، مشورتی، مشارکتی و تفویضی نیز استفاده کرده است.

منابع

- ۱- امام خمینی، روح اله (۱۳۶۱)، صحیفه نور (جلد ۲۴-۱)؛ مرکز مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی؛ (مجموعه رهنمودهای امام خمینی) تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- ۲- امام خمینی، روح اله (۱۳۷۸)، صحیفه امام (جلد ۲۲-۱)، مجموعه آثار امام خمینی (ره) (بیانات، پیام‌ها، مصاحبه‌ها، احکام، اجازات شرعی و نامه‌ها)، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- ۳- اسکندری، مجتبی (۱۳۸۶)، تبیین الگوی تصمیم‌گیری و سیاستگذاری امام خمینی، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، چاپ و نشر عروج.
- ۴- برزگر، ابراهیم. (۱۳۷۳). مبانی تصمیم‌گیری سیاسی / از دیدگاه امام خمینی (ره)، تهران: سازمان تبلیغات اسلامی.

- ۵- جمعی از نویسندگان، مجموعه مقالات جنگ تحمیلی (۱۳۷۳)، تهران، دانشکده فرماندهی و ستاد سپاه.
- ۶- جمالی، جواد، فصلنامه مطالعات دفاعی و امنیتی، دانشکده فرماندهی و ستاد سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، شماره ۳۹، ۱۳۸۳.
- ۷- جلیلی، سید هدایت، (۱۳۷۳)، «نهاد مرجعیت در دوران نهضت و نظام»، مجموعه مقالات ۲، معاونت امور اساتید و دروس معاف اسلامی، تهران.
- ۸- حسینی، حسین، مجله سیاست دفاعی؛ دانشکده و پژوهشکده علوم دفاعی، دانشگاه امام حسین (ع)، شماره ۲، ۱۳۸۳.
- ۹- حسینی، حسین، «فرهنگ شیعه و کاریزما در انقلاب اسلامی ایران (۱۳۵۷-۱۳۵۶)»، اطلاعات سیاسی-اقتصادی سال سیزدهم، شماره ۳۸ / ۱۳۷، بهمن و اسفند ۱۳۷۷.
- ۱۰- حاضری، مهدی (۱۳۸۱)، امام خمینی و نهادهای انقلاب اسلامی- تبیان آثار موضوعی (دفتر سی و هشتم) مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- ۱۱- حدیث ولایت، مجموعه رهنمودهای مقام معظم رهبری، ج ۱ (۱۳۷۵)، تهران، نشر سازمان مدارک فرهنگی.
- ۱۲- درودیان، محمد (۱۳۸۲)، علل تداوم جنگ، تهران، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ.
- ۱۳- درویشی سه تلانی، فرهاد (۱۳۸۵)، سیره عملی امام خمینی (ره) در اداره امور کشور ۱۳۶۸-۱۳۵۷، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، چاپ و نشر عروج.
- ۱۴- درویشی، فرهاد (۱۳۸۶)، جنگ ایران و عراق: پرسش‌ها و پاسخ‌ها، تهران، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، مرکز مطالعات و تحقیقات جنگ.
- ۱۵- دهشیری، محمدرضا (۱۳۷۹)، درآمدی بر نظریه سیاسی امام خمینی (ره)، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- ۱۶- رضائیان، علی (۱۳۸۲)، اصول مدیریت، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ چهاردهم.
- ۱۷- روزنامه قدس، ۱۳۸۰/۳/۱۷، (بیانات آیت‌ا... خامنه‌ای در سالگرد ارتحال امام خمینی).
- ۱۸- شعبانی ساروئی، رمضان (۱۳۸۰)، راهبردهای بسیج مردمی امام خمینی (ره)، تهران، نمایندگی ولی فقیه در نیروی مقاومت بسیج- معاونت سیاسی.
- ۱۹- عمید زنجانی، عباسعلی (۱۳۶۷)، فقه سیاسی، ج دوم، تهران، انتشارات امیر کبیر.
- ۲۰- فصلنامه حصون، پژوهشکده تحقیقات اسلامی نمایندگی ولی فقیه در سپاه قم، شماره ۱۵، بهار ۱۳۸۷.
- ۲۱- قوامی، سید مصمصام الدین (۱۳۸۳)، مدیریت از نظر کتاب و سنت، قم، دبیر خانه مجلس خبرگان رهبری، چاپ دوم.

- ۲۲- قرآن کریم.
- ۲۳- مطهری، مرتضی (۱۳۶۵)، امامت و رهبری، تهران، انتشارات صدرا، چاپ چهارم.
- ۲۴- نبوی، محمد حسن (۱۳۸۶)، مدیریت اسلامی، قم، مؤسسه بوستان کتاب، چاپ دوازدهم.
- ۲۵- نسل کوثر (۱۳۸۷)، مرکز تحقیقات اسلامی ولی فقیه در سپاه پاسداران، قم، دفتر تبلیغات اسلامی.
- ۲۶- واعظی، سیدکمال، پایان نامه «بررسی سبک رهبری حضرت امام خمینی (ره) در رابطه با گروه‌های غیر رسمی و تبیین الگوهای مربوطه»، دوره کارشناسی ارشد پیوسته معارف اسلامی و مدیریت، ۱۳۷۵.
- ۲۷- وجدانی، مصطفی (۱۳۶۲)، سرگذشت‌های ویژه از زندگی امام خمینی، جلد ۲، قم، بی جا، پیام آزادی.
- ۲۸- یوسفیان، نعمت الله (۱۳۸۳)، دیدگاه‌های فقهی امام خمینی (ره)، پژوهشکده اسلامی نمایندگی ولی فقیه در سپاه، تهران، انتشارات تحسین، چاپ دوم.

Explanation of Imam Khomeini's Leadership Style During the Eight Years of Sacred Defense

S. H. Rahimian Koloor, M. Nattagh Poor

Abstract

Imam Khomeini was the greatest Marja and the only religious jurist who could lead a long exhausting war in the position of commander in chief. Imam Khomeini's leadership style has, undoubtedly, a framework, systems and comprehensive whole. His ideas were derived from his thinking in diverse areas including mysticism, philosophy, jurisprudence and theology. According to the epistemological foundations of the Imam Khomeini, he used different major methods. For example, in the theological issues, he used theological methodology, in philosophical discussions, he used philosophical methodology, in defensive discussions, and he used jurisprudential practices. The point is, which of these areas do the leadership issues belong to? Or what features did Imam Khomeini's leadership possess against enemies? And to what extent had these features been effective in his leadership success?

Going through the literature of studies in Imam Khomeini's works and life, and political-defensive thoughts, and management style, and according to variables of his leadership style in eight years of sacred defense, major features of Imam Khomeini's leadership style can be identified as follows:

- 1- In Imam Khomeini's leadership style, in addition to the jurisprudential style, all four management styles such as commanding style, advisory style, participatory style, and delegating style (growth) can be seen.
- 2- Imam's attention to duty-centeredness was eminent in decision-making.
- 3- Imam Khomeini, with the aim of practical response to the attacks of the enemy and the defense of the honor of Islam through promoting a spirit of defending in Iran, emphasized the effective mobilization of the bulk of the people to be prepared for the glory of the Islamic homeland and the consolidation of the high position of the Iran in the arena of history.
- 4- Imam Khomeini was an elevated person with extensive knowledge of the secrets and techniques of statecraft. He could largely prevent any failure for the country by using his experience to organize against the enemies of Iran and establish revolutionary and defensive organizations.
- 5- He had a deep knowledge of political and hostile moves against Islam and Iran and made decisions based on his thorough domination on domestic, regional and international issues.

Keywords: The Leadership Style, Imam Khomeini, Sacred Defense